

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

ВЕЧЕРОВА Є. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант, доцент кафедри
кримінального права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.2.01

НОРМАТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ПОНЯТТЯ ТА ГАЛУЗЕВА СПЕЦИФІКА

У статті представлено особистий науковий погляд на нормативність кримінального права, в основу якого покладено парадигму ціннісно-нормативного праворозуміння, а також зосереджено увагу на її галузевій специфіці. Доводиться, що нормативність кримінального права – це первинна сутнісна характеристика (властивість) кримінального права, яка визначає його сенс і призначення та лежить в основі функцій, принципів і норм кримінального права, а також дозволяє стверджувати про те, що «кримінальне право – це світ в мініатюрі».

Ключові слова: властивості права, нормативність кримінального права, нормативний характер кримінального права, норма кримінального права, кримінально-правова заборона, кримінально-правові санкції, склад злочину.

В статье представлен личный научный взгляд на нормативность уголовного права, в основу которого положена парадигма ценностно-нормативного правопонимания, а также сосредоточено внимание на ее отраслевой специфике. Доказывается, что нормативность уголовного права – это первичная существенная характеристика (свойство) уголовного права, которая определяет его смысл и предназначение, лежит в основе функций, принципов и норм уголовного права, а также позволяет утверждать о том, что «уголовное право – это мир в миниатюре».

Ключевые слова: свойства права, нормативность уголовного права, нормативный характер уголовного права, норма уголовного права, уголовно-правовой запрет, уголовно-правовые санкции, состав преступления.

The article represents a personal scientific view on the normativity of criminal law, which is based on the paradigm of value-normative legal thinking. It also focuses on its sectoral specifics. It turns out that normative criminal law is the primary essential characteristic (property) of criminal law, which determines its meaning and purpose and underlies the functions, principles, and norms of criminal law. Therefore, it allows to assert that "criminal law is a world in miniature."

Key words: properties of law, normative criminal law, normative nature of criminal law, criminal legal norm, criminal legal prohibition, criminal legal sanctions, body of a crime.

Вступ. Сучасний розвиток права, який протікає у складних соціальних умовах, дає змогу погодитися з думкою про те, що на сьогоднішній день існують проблеми у сфері традиційної юридичної ідеології та пов'язаної з нею юридичної реальності (юридичного бачення і розуміння подій, що відбуваються), які не в повній мірі забезпечують потреби практики.

Одним із суттєвих випадків даної проблематики є усталені підходи щодо тлумачення нормативності кримінального права, які базуються на юридичному позитивізмі та не завжди враховують ті трансформаційні процеси, що тривають у сучасному українському суспільстві. Тому, зважаючи на іманентність нормативності кримінального права, нагальною є потреба у виробленні нового фокусу бачення даного феномена, що відповідає новітнім досягненням методології юриспруденції.

Аналіз останніх досліджень показує, що заявлена тема була предметом жвавого дискурсу переважно на рівні теорії держави та права (наприклад, С.І. Вележев, Я.В. Гайворонська, Л.І. Заморська, Е.Г. Ліпатов, Л.О. Мурашко, І.А. Полонка) або філософії права (наприклад, Р.О. Кабальський). У кримінально-правовій площині нормативність права спеціально не вивчалася. Як виняток, можна назвати монографічне дослідження В.Д. Філімонова, присвячене одному з аспектів нормативності кримінального права – нормам кримінального права.

Постановка завдання. Виходячи з вищевказаного, метою цієї статті є спроба сформулювати особистий науковий погляд на нормативність кримінального права, в основу якого покладено парадигму ціннісно-нормативного праворозуміння, а також зосередити увагу на її галузевій специфіці.

Результати дослідження. Як видається, своєрідною «точкою відліку» в питаннях дослідження феноменології нормативності кримінального права має бути попереднє з'ясування праворозуміння, в межах якого дане питання буде висвітлюватися.

Так, однією з можливих парадигм праворозуміння, яка є найбільш прийнятною для всебічного і комплексного дослідження нормативності кримінального права, що розрахована на визнання (легітимацію) кримінального права з боку населення, характеризується врахуванням інтересів особистості як суб'єкта права і взята за основу в правозастосовчій діяльності вищих судових національних і наднаціональних інстанцій (мова йде про правові позиції Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини), виступає парадигма ціннісно-нормативного праворозуміння [1, с. 5–6].

Згідно з парадигмою ціннісно-нормативного праворозуміння кримінальне право може бути позиціоноване як ціннісно-нормативна система, спрямована на юридичне закріплення (фіксацію), ранжування, охорону й захист базових цінностей для особи, суспільства та держави, функціонування якої супроводжується застосуванням заходів кримінально-правового впливу з метою відновлення того соціального стану, котрий було порушено вчиненням злочину або іншого виду кримінального правопорушення (кримінального проступку) і яка відображає впорядкованість соціального буття відповідно до потреб суспільного розвитку та специфіки певного соціокультурного середовища, а також інформує про цінності, які через це стають цінностями кримінального права.

Беручи за основу такий фокус бачення кримінального права, перейдемо тепер більш предметно до аналізу окремих аспектів проблематики нормативності кримінального права.

У правознавстві нормативність здебільшого не є предметом самостійного дискурсу, а розглядається як складова вчення про ознаки або структуру права, наслідком чого є звернення уваги виключно на її «формальні» аспекти та залишення «за кадром» її сутнісних характеристик.

Такий погляд на нормативність є майже усталеним і характерний для позитивістського типу праворозуміння, коли право ототожнюється із законом.

Крім того, навіть серед тієї невеликої кількості науковців, які все ж вірно визначають правову природу нормативності як властивості права, трапляються випадки одночасного її розгляду і як властивості права, і як ознаки права, що є помилковим.

До прикладу, Л.І. Заморська один із розділів свого докторського дисертаційного дослідження називає «<...> нормативність як специфічна властивість права», однак уже в тексті

даного розділу автор проявляє непослідовність своїх суджень, оскільки веде мову про нормативність як найважливішу ознаку, «<...> яка дозволяє відрізнити право від правосвідомості, суб'єктивного права та правовідносин» [2, с. 109, 132]. Через дві сторінки дослідниця знову називає нормативність не ознакою, а властивістю сучасного права [2, с. 134]. Загалом же, ретельний аналіз дисертаційного дослідження Л.І. Заморської дозволяє стверджувати про те, що для позначення нормативності права терміни «властивості права» та «ознаки права» вживаються нею як рівнозначні (взаємозамінні).

Р.О. Кабальський під час аналізу нормативності права також поперемінно оперує категоріями «властивості» та «ознаки права» [3, с. 3,14].

Нами додатково було помічено й те, що в разі вірної ідентифікації нормативності як властивості права далеко не завжди коректно розкривається її істинний зміст, який, за логікою речей, має корелювати з феноменологією властивості як такої (мова йде про її здатність бути якісною первинною характеристикою та внутрішньою стороною явища), що знову ж таки є наслідком змішування понять «властивості» та «ознаки» права [4, с. 64].

Як видається, щоб уникнути подібної плутанини, по-перше, слід чітко розмежовувати між собою поняття «нормативність» кримінального права, «нормативний характер» кримінального права та «норма» кримінального права, адже в таких ситуаціях мова йде про різні сутнісні характеристики кримінального права.

Нормативність – це властивість кримінального права. Нормативний характер – ознака кримінального права, яка одночасно є й ознакою нормативності кримінального права (тобто її зовнішньою оболонкою / формою об'єктивації), а норма – структурний елемент кримінального права (поряд із функціями та принципами кримінального права) [5, с. 190–194; 6, с. 55–57].

По-друге, важливо правильно розставляти акценти при співвідношенні даних понять між собою та зважати на те, що пріоритетне значення серед представлених характеристик кримінального права належить саме властивостям кримінального права, які покладені в основу його ознак та структури [6, с. 55–57].

Для привнесення більшої ясності в хід подальшого дослідження, ще раз нагадаємо, що властивості кримінального права – це первинні сутнісні характеристики кримінального права, які у своїй сукупності визначають його якість і дають змогу охарактеризувати останнє як цілісне, самостійне явище об'єктивної реальності [6, с. 57].

До основних властивостей кримінального права можна віднести нормативність та системність.

Ознаки кримінального права – це вторинні сутнісні характеристики кримінального права, які є зовнішнім виразом його властивостей.

Головною ознакою кримінального права є те, що воно носить нормативний характер, тобто об'єктивується в реальній дійсності у формі кримінального закону [6, с. 57].

Структура кримінального права – це одна з його сутнісних характеристик, яка розкриває внутрішню будову останнього та представляє собою інтегративну єдність трьох елементів: функцій, принципів та норм кримінального права, які перебувають між собою в нерозривній єдності і становлять стрижневі засади кримінального права [6, с. 56].

Щоб з'ясування феноменології нормативності кримінального права носило максимального конструктивного характеру, є сенс, крім усього іншого, подивитися на неї крізь призму соціальної нормативності та нормативності права, різновидами яких вона, власне, й виступає.

Так, соціальна нормативність – це первинна вихідна властивість соціальної матерії, зумовлена її здатністю до самоорганізації, змістом якої є забезпечення впорядкованості відносин у суспільстві за допомогою різноманітних соціальних норм (релігії, моралі, права тощо) та згідно із цінностями, що історично склалися в певному соціальному просторі.

Соціальна нормативність виступає як специфічна категорія соціальної реальності, яка характеризується наявністю таких рис, що властиві саме їй: ціннісна орієнтованість (загальнозначущість), повторюваність соціальних процесів (явищ, зв'язків); типовість соціальних зв'язків у суспільстві; стабільність соціальних зв'язків; виражає спільність (чи загальність)

соціальних зв'язків і явищ; є способом вираження, моделювання типових, загальних і обов'язкових соціальних зв'язків; характеризується обов'язковістю (імперативністю) нормативних моделей (зразків); їй належить соціальна примусовість [7, с. 262].

Особливим різновидом соціальної нормативності, який опосередковує найважливіші, потенційно суперечливі відносини між людьми у суспільстві, виступає нормативність права.

Систематизувавши спектр наявних у літературі дефініцій нормативності права, які виходять за межі суто позитивістського праворозуміння та ґрунтуються на розрізненні категорій «право» і «закон», можна надати наступне узагальнююче її визначення.

Нормативність права – це базова глибинна властивість права, завдяки якій право виступає не лише засобом упорядкування (регулятором) суспільних відносин, а й, в першу чергу, фіксатором тих цінностей, що в конкретному суспільстві є основоположними (їх «матриця» та «ретранслятор») [8, с. 698].

Беручи за основу дане визначення, представляється можливим стверджувати про те, що утилітарність нормативності права в найбільш концентрованому вигляді може бути зведена до двох основних аспектів.

По-перше, завдяки нормативності право постає як фіксатор тих цінностей, що в конкретному суспільстві є основоположними, тобто перекладає їх на юридичну мову, здійснює юридизацію останніх. Як вірно пише на даний рахунок О.М. Мороз, «<...> право – це державно-нормативне закріплення цінностей, юридичний спосіб їх існування» [9, с. 6]. Резонними є й міркування В.М. Кудрявцева, який стверджує про те, що «<...> дуже часто соціальні цінності, які відображаються у праві, стають правовими ідеями, принципами права, знаходять у ньому як би «друге народження» [10, с. 99].

По-друге, завдяки нормативності право виступає засобом упорядкування (регулятором) суспільних відносин. Інакше кажучи, нормативність лежить в основі правового регулювання, виступаючи його першоосновою, рушійною силою та внутрішньою «енергією».

Із цього приводу доречно послатися на С.С. Алексеєва, який влучно підмічає, що «<...> нормативність – одна з головних внутрішніх пружин, один зі стрижнів правового регулювання в суспільстві, а тому має значення закономірності, яка виражена в розглядуваній якості, й недоврахування, а тим більше ігнорування якої призводить до чималих негативних наслідків, втрат, витрат, «мстить» за себе. Право із цієї точки зору представляє собою найбільш адекватну вимогу цивілізації, вираз і уособлення нормативних засад у суспільному житті, покликаних забезпечити належний рівень організованості й впорядкованості суспільних відносин, реальне втілення в життя закладених у людському суспільстві спрямувань до свободи людини, її високої гідності, реалізації її індивідуальності» [11, с. 87–98].

Особливо слід наголосити на тому, що перший функціональний аспект нормативності права (фіксація основоположних цінностей) має беззаперечний пріоритет по відношенню до другого (регулювання суспільних відносин), адже ціннісна сфера детермінує та «запускає» в дію увесь механізм правового регулювання, виступаючи його ідейною платформою та рушійною силою.

Загалом же, констатуючи взаємообумовленість нормативності та цінностей, потрібно відзначити, що, з одного боку, цінності віддзеркалюються (проявляються) в нормативності, а з іншого – саме цінності, несучи в собі елементи належності, надають нормативності загальнообов'язковість та загальнозначущість. Дане судження в повній мірі поширюється й на взаємозв'язки нормативності кримінального права і цінностей.

Відштовхуючись від розуміння права як ціннісно-нормативної системи, представляється можливим усі «власні» ознаки нормативності права, які характеризують останню як специфічний різновид соціальної нормативності, узагальнити та згрупувати у два блоки.

Так, до «власних» ознак нормативності права, що розкривають сутність права як матриці та ретранслятора соціальної реальності, можна віднести те, що вона є засобом об'єктивації, тобто формою виразу правових цінностей, яка зорієнтована на виникнення «належної» (нормальної, адекватної) моделі поведінки в соціальних суб'єктах, що свідчить про загальнозначущість права.

До «власних» ознак нормативності права, що розкривають сутність права як засобу впорядкування (регулятора) суспільних відносин, відносяться, зокрема, підвищена (порівняно з іншими соціальними нормосистемами) моделювальна здатність, універсальність, неперсоніфікованість, формальна визначеність, державна забезпеченість (гарантованість).

Щодо галузевої специфіки нормативності кримінального права, то необхідно зазначити, що даному питанню в літературі, незважаючи на всю його значущість, приділено вкрай мало уваги. Найвні в цій сфері небагаточисленні роботи загальнотеоретичного характеру є поверхневими і не в повній мірі розкривають суть цієї непрості проблеми.

До прикладу, І.А. Полонка називає один із підрозділів свого дисертаційного дослідження «Особливості галузевої нормативності права», однак у тексті самого підрозділу питанням нормативності кримінального права приділяє всього дві сторінки і редуکتивно зводить увесь розглядуваний матеріал до спроб визначення норми кримінального права [12, с. 100–102].

Л.І. Заморська також заявляє один із підрозділів свого докторського дисертаційного дослідження «Особливості правової нормативності у кримінальному праві України», водночас його змістовне наповнення обмежує такими питаннями, як історичний шлях становлення кримінального права, його властивості, структура та сучасний стан, допускаючи під час аналізу серйозні методологічні похибки [2, с. 355–365]. Зокрема, автор пише про поділ кримінального права на Загальну та Особливу частини, про інститути та норми Загальної та Особливої частини кримінального права, в той час, як на Загальну і Особливу частини поділене не кримінальне право, а кримінальний закон. Крім того, більш точно говорити не про інститути та норми Загальної та Особливої частини кримінального права, а про норми та інститути кримінального права, зафіксовані в Загальній чи Особливій частині кримінального закону.

На наш погляд, для з'ясування галузевої специфіки нормативності кримінального права потрібна більш широка призма, яка б дозволила, з одного боку, з'ясувати статус кримінального права в національній системі права, а з іншого – вловити особливості фіксації ним цінностей та механізму кримінально-правового регулювання суспільних відносин.

Як відомо, стандартна ідея про те, що предмет правового регулювання – це сегмент суспільних відносин, на який поширює свою дію певна галузь права, є малопродуктивною по відношенню до кримінального права.

Будучи складовою національної системи права, кримінальне право водночас виступає однією із профілюючих (фундаментальних) галузей позитивного права, що неодмінно позначається і на його статусі та взаємозв'язках з іншими галузями в національній системі права.

Кримінальний закон – це не лише «ultima ratio», а й інтегративний засіб. Оскільки він, не перетворюючись на «мегаправо» (в даному контексті мова йде про позитивне право), відіграє інтегративну роль, замикає собою національну систему права, охороняючи її від найбільш суттєвих правопорушень». У цьому відношенні кримінальний закон можна порівнювати зі «сторожовим парканом» навколо будівельного майданчика, де ведеться певне будівництво [13, с. 47–51].

Тому цілком справедливим буде судження про те, що кримінальний закон – це негативна конституція або ж конституція із санкціями, оскільки він поширює свою дію (так само, як і конституція) практично на всі правовідносини, які виникають у державі, що змістовно підтверджує і структура Особливої частини КК, виконуючи тим самим забезпечувальну роль по відношенню до будь-якої іншої регулятивної галузі [13, с. 47–51].

На підставі всього вищевикладеного, представляється можливим зробити наступні **висновки**.

1. Нормативність кримінального права – це первинна сутнісна характеристика (властивість) кримінального права, що визначає його сенс і призначення та лежить в основі функцій, принципів і норм кримінального права, а також дозволяє стверджувати про те, що «кримінальне право – це світ в мініатюрі».

2. Галузева специфіка нормативності кримінального права полягає в тому, що кримінальне право, будучи переважно галуззю національного публічного права та водночас ціннісно-нормативною системою, за допомогою кримінально-правових заборон та кримінально-правових санкцій, представлених у вичерпному переліку складів злочинів Особливої частини кримінального закону, шляхом процесів криміналізації/декриміналізації, пеналізації/депеналізації здійснює юридичне закріплення (фіксацію), ранжування, перерозподіл й охорону тих цінностей, що є основоположними для особи, суспільства та держави, відповідно до потреб суспільного розвитку та специфіки певного соціокультурного середовища, а також інформує про цінності, які стають цінностями кримінального права.

Список використаних джерел:

1. Оборотов Ю.Н. Парадигма ценностно-нормативного правопонимания. Правове життя сучасної України: тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції «Правове життя сучасної України» / Відп. ред. д-р юрид. наук, проф. Ю.М. Оборотов. Одеська національна юридична академія. О.: Фенікс, 2008. С. 5–6.
2. Заморська Л.І. Правова нормативність в умовах становлення та розвитку українського права: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... на здобуття наукового ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 477 с.
3. Кабальський Р.О. Нормативність права як предмет філософського аналізу: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Харків, 2008. 18 с.
4. Бошно С.В. Свойства права. Право и современные государства. М.: Фонд «Консалтинга и правовой защиты населения». 2014. № 1. С. 62–67.
5. Вечерова Є.М. Нормативність кримінального права: поняття та відмежування від деяких суміжних категорій. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 4. С. 190–194. URL: http://pap.in.ua/4_2016/57.pdf
6. Вечерова Є.М. Багатомірність кримінального права: уточнення деяких сутнісних характеристик як передумова щодо вивчення нормативності кримінального права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Т. 2. Вип. № 46. С. 55–57.
7. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. С. 304 с.
8. Вечерова Є.М. Нормативність як кримінально-правовий феномен: до постановки питання. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 684–701.
9. Мороз Е.Н. Правовая норма как ценность: автореф. дис. ... на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Челябинск, 2013. 28 с.
10. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. М.: Юрид. лит., 1978. 192 с.
11. Алексеев С.С. Теория права. М.: Издательство БЕК, 1995. 320 с.
12. Полонка І.А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз: дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень»; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 221 с.
13. Вечерова Є.М. Нормативність кримінального права і галузеве національне законодавство: окремі теоретико-методологічні аспекти питання. Visegrad Journal on Human Rights. 2017. № 3. С. 47–51.

